

A MUNKA HUMANIZÁLÁSA ÉS A MUNKAKULTÚRA

A munka humanizálásáról és a munkakultúráról manapság már nemcsak a szocialista államokban beszélnek, hanem egyre inkább a tőkés országokban is. Eltekintve attól, hogy a tőkés világban gyakran különbözőképpen határozzák meg a munka humanizálása és a munkakultúra fogalmát és tartalmát, alapjában véve azonban mindkét fogalom azokat az eszközöket és azt a folyamatot jelöli, amely a munkás alkalmazkodását segíti elő a munka technikai és társadalmi feltételeihez a tőkés vállalatokban, mégpedig olyan körülmények közepette, amikor a klaszszikus gyári munka „a munkahelyet a legegyszerűbb szükségyszerűség szintjére süllyesztette”, a munka eredményét az emberi értékek fölé helyezte és „a termelőeszközök adaptálása helyett egyértelműen az ember adaptációjának programját hirdette meg.”¹ Valójában ma sem a munka humanizálása, sem a munkakultúra nem tekinthető osztályon kívüli kategóriának, és nem vizsgálható a társadalmi, mindenekelőtt az osztályviszonyok, valamint a témával kapcsolatos ideológiai áramlatok figyelembe vétele nélkül.

Az említettek miatt a mai marxista elméletnek bírálón és az ember lényének marxista értelmezéséből kiindulva kell azokat a munka humanizálásával és munkakultúrával kapcsolatos intézkedéseket vizsgálnia, amelyekre egy-egy adott társadalomban sor kerül. Különösen bírálón kell felülvizsgálni a munka humanizálása és a munkakultúra dogmatikus és absztrakt-humanisztikus tolmácsolását, amelytől társadalmunk sem volt mentes.² A bíráló felmérés azt jelenti, hogy túl kell haladni azokat a nézeteket, amelyek az emberi munkát pusztán gazdasági érdekekre és tényezőkre vezetik vissza, olyan szükségszerű követelménynek tekintve a munkafolyamatot, amelyben a gazdasági érdekeken felül már semmi helye sincs az emberi kreativitásnak és alkotómunkának.³ Valójában a fejlett termelőerők mai, új viszonyai közepette szükséges rámutatni a munkától való elidegenülési formákra és a belőlük adódó kreatív tevékenységet nem tartalmazó jelenségekre. Mégpedig nemcsak azokról az álla-

mokról van szó, amelyekben létezik a magántulajdon-monopólium, hanem azokról az országokról is, amelyekben a társadalmi tulajdonjog alapján sem jön létre a kellő kapcsolat a munkafolyamat részesei között, habár ezek mint „társult termelők” jelentkeznek, akik az adott történelmi feltételek és lehetőségek közepette maguk rendezik egymás közötti viszonyaikat, döntenek a munkafeltételekről, ami viszont lehetővé teszi, hogy a technikailag haladó munka az egyes ember számára is társadalmi-gazdasági szempontból áttekinthetővé váljon, a munkahely pedig nem pusztán szükségyszerűségként jelentkezik és már nem csupán az emberi erő fogyasztásának területét jelenti.

A munka humanizálásának és a munkakultúra elméletét, valamint gyakorlati alkalmazását a társadalmi viszonyokban úgy értjük meg legjobban, ha a fogalmi meghatározásukból indulunk ki. A munka humanizálásának fogalmán a marxizmus szerint⁴, *olyan feltételek megteremtését értjük a munkakörnyezetben, amelyek lehetővé teszik, hogy az ember munkatevékenysége ne legyen ellentétben az ember természeti tulajdonságaival és társadalmi lényegével.*

Valójában tehát a munka humanizálása a munkakörnyezetben olyan feltételek megteremtését teszi lehetővé, amelyben nincs veszélyeztetve az ember testi-szervezeti lényének integritása, a társadalmi viszonyok pedig, amelyeket a munkafolyamatban résztvevők teremtenek meg, olyan viszonyokká válnak, ahol az ember az embernek a legfőbb cél, az emberségeség pedig nem csupán egyedi tulajdonságként jelentkezik, hanem azokban a társadalmi csoportokban, amelyekben az ember munkatevékenységét végzi, csoporttulajdonságként van jelen. Röviden: *a munka humanizálása jelenti a munka fizikai és társadalmi feltételeinek humanizálását a munkakörnyezetben oly módon, hogy általuk az ember munkatevékenysége egyben emberi kibontakozásának része legyen.* A munka ilyen feltételei és a munka humanizálása csak a munka felszabadulásának folyamatában jöhet létre, teljességében pedig csak a munka teljes felszabadításával valósítható meg.

Ha a munka marxista értelmezéséből indulunk ki, a kreativitást mint a munka összetevőjét határozzuk meg, a humanizáció fogalmán pedig az olyan törekvéseket értjük, amelyeknek célja, hogy a „munkában kifejezésre jussanak az alkotó tényezők, hogy a munka az emberhez méltó körülmények között folyjon, miközben háttérbe szorulnak a dehumanizációs tényezők, amelyek a kimerítő erőfeszítéshez, elszürküléshez, a munkafolyamat teljes monotóniájához vezetnek.”⁵ Ha tehát a fenti módon értelmezzük a munka humanizálását, akkor feltétlenül el kell fogadnunk a munkakultúra fogalmi meghatározását, amelynek megvalósítása jelentős mértékben hozzájárul az elidegenülés megszüntetéséhez, a munka felszabadításához, társadalmunkban pedig még a szocialista öngazgatási viszonyok fejlesztéséhez is. Ilyen megfogalmazásban elfogadhatjuk, hogy *a munkakultúra olyan intézkedések sorozatát jelenti, amelyek lehetővé teszik a munkahelynek az emberi természet igényeinek megfelelő rende-*

zését, a munkafolyamatban résztvevők esztétikai érzékeinek kibontakozását, nemcsak a munkahely, hanem a termékek iránt is, amelyeknek gyártói és alkotói.

A munkakultúra fogalmának ilyen meghatározása arra mutat, hogy a munkakultúra a munka humanizálási folyamatának igen jelentős tényezője, ugyanúgy mint ahogy a munka humanizálása sem valósítható meg a munka felszabadítása nélkül, mert a humanizálás nemcsak előfeltételezi, de megköveteli az olyan társadalmi berendezést, ahol folyamatban van az ember felszabadítása. Éppen ezért szolgálja a munka humanizálási problémája, valamint a munkakultúra fejlesztése együttes vizsgálata hazánkban a szocialista öngazgatási viszonyok fejlődését, mert „a tudományos alapokon nyugvó társadalmi öngazgatási viszonyok kialakításához nekünk szükségünk van forradalmi és humanista víziókra, amelyek megvilágítják az utat, amelyben haladunk”. (Tito)

Ha elfogadjuk, hogy a munka humanizálása olyan munkafeltételek megteremtését jelenti, amelyek összhangban vannak az ember természeti tulajdonságaival, hogyha ez nem egy megfeszített, kimerítő folyamat, akkor a szocializmus, amely a termelőerők alacsony fejlettségi szintjéről indul és hosszú fejlődési szakaszon megy át, építeni és rendezni kell a munkahelyi környezetet, hogy az az adott feltételek közepette emberhez méltó legyen, mégpedig a technikának és gyártási folyamatoknak az emberhez való alkalmazásával. A termelési tényezők alkalmazkodását a munkafolyamatnak az emberhez való idomulásával kell kezdeni, kiiktatni a felesleges munkafogásokat a termelési folyamatból, elkerülni a munkahely túlzott és káros megvilágítását, kiiktatni a port, a kellemetlen szagokat stb. De a technika és gyártási folyamatok emberhez való alakítása a korszerű, automatizált termelési viszonyok közepette megköveteli annak tudományos vizsgálatát is, hogy mennyi az az információ-mennyiség, amely az ember számára optimális. Ilyen módon, vagyis a technika és a műszaki folyamatoknak az emberhez való idomításával és a fentebb vázolt tényezők megteremtésével lehetővé tesszük a dolgozók számára, hogy közelebb kerüljenek tulajdon erőik további műveléséhez.⁶ Társadalmunkban tehát éppen ebből a szemszögből kell értékelni és felbecsülni a technológiát, amit magunk alakítunk, különösen pedig a behozatali gyártásfolyamatokat. Nem engedhetjük meg ugyanis, hogy a gyártástechnológiai szabadalmak behozatalával importáljuk a munkaszervezést is, olyan munkakörülményeket teremtve ezzel, amelyben nem juthat kifejezésre dolgozóink alkotókészsége. Az efféle behozatali technológia és a vele járó munkaszervezés ugyanis destruktívan hat azokra a viszonyokra, amelyeket az öngazgató dolgozók között igyekszünk kialakítani és fejleszteni. Ezért figyelmünket a munka öngazgatási megszervezése és fejlesztése közben nemcsak az emberek egymás közötti viszonyára kell kiterjeszteni, hanem egyben az ember és a gép közötti viszonyra, a munka és munkahely fizikai feltételeire, körülményeire.⁷

De a munka humanizálásának azokat a viszonyokat is meg kell vál-

toztatnia, amelyeket az emberek munkahelyükön, munkahelyi környezetükben alakítanak ki. Ezeknek a viszonyoknak olyanoknak kell lenniük, hogy ne gátolják a személyiség kibontakozását, hanem tiszteletben tartásuk az emberi méltóságot. A legfőbb cél az emberiség és emberségeség, amely az egész társadalmi közösség meghatározója és jellemzője. Az említett viszonyok alapját a szocialista társadalmakban a termelőeszközök társadalmi tulajdonjoga képezi, szocialista öngazgatású társadalmunkban pedig még az az elhatározásunk is, hogy az ember a szocializmus legfőbb értéke, amelyből eredően a társadalom átszervezésének lényege megteremteni az ember, a szabad emberi lény kibontakozásának feltételeit.

Olyan munkahelyi viszonyok és feltételek megteremtése, ahol az ember a legfőbb érték, és ahol tiszteletben tartják emberi méltóságát, ahol művelheti, fejlesztheti képességeit, megköveteli egyben az új munkaszervezési formák kialakítását, felkutatását is, továbbá az ügyviteli vezetés és szerep új formáit, amelyek kimutatják az irányítói és végrehajtói funkciók túlhaladásának fokát szocialista öngazgatási rendszerünkben, és közben új minőségi tartalmat adnak a munkafolyamat résztvevői közötti viszonyoknak. A viszonyok új, minőségi tartalma kifejezésre jut a dolgozók egymás közötti viszonyában mind a termelési, mind az öngazgatási viszonyokat, jogokat és kötelezettségeket illetően.⁸ Valójában az emberek közötti viszonyok említett változtatásával a munkahelyi környezetben meg kell teremteni a feltételeket, hogy az emberekben felébressze az emberi méltóság tudatát, és annak szükségességét, hogy munkával, a munka révén igazolják kreatív, szabad alkotó lényüket egyre kevésbé a kényszerítő szükségszerűség és egyre inkább a „szép törvénye alapján” (Marx). Ily módon érezhetik csak az emberek, hogy teljes egészében kifejezésre jutott emberi lényük, lényegük, mégpedig mert viselkedésükkel, munkájukkal, tevékenységükkel mások számára, a közösség többi tagja részére is lehetővé teszik, hogy emberi mivoltuk ugyanúgy kifejezésre jusson.

A munka humanizálása, a munkahelyi környezet és tevékenység alapfolyamatainak fenti értelemben vett humanizálása, amelyek *lehetővé teszi az ember munkatevékenységét mind nagyobb mértékben öntevékenységnek, kreatív tevékenységnek érezze, csak úgy valósítható meg, ha maguk a dolgozók váltják valóra*. Mint Marx is mondta ha ésszerűen rendezik „anyagi viszonyaikat a természettel, tulajdon ellenőrzésük alá vonva az említett viszonyokat, a legkisebb erőáfordítással, emberi természetüknek a legméltányosabb és legmegfelelőbb módon”.⁹ Az emberre ugyanis nem kényszeríthető rá a munka öntevékenységi érzése, sem pedig a következő érzések: hogy a munka alkotó tevékenység; hogy a munkatermékeknek „inherens mértéket” ad; hogy a szép törvényszerűségei szerint termel, s hogy a dolgozó a termelőfolyamatban egy megbecsült és fontos lény. Ennek az érzésnek magában az emberben kell megszületnie, csakúgy, mint mondjuk, a boldogság érzésének. A szocialista

önigazgatás nagy történelmi jelentősége éppen abban van, hogy kiemeli és megvalósítja az ember megnyilatkozásának, önfelismerésének feltételeit, abból indulva ki, hogy a szocializmus legfőbb értéke az ember.

A munka teljes humanizálása, mint Marx is rámutatott, a kommunista társadalomban valósul meg a munka felszabadításával egyetemben, mivel a magántulajdon megszűnésével megszűnik az emberi elidegenülés is, és az ember „visszanyeri” társadalmi lényét, ténylegesen megoldódik az ember és a természet, az ember és ember közötti ellentét, megoldódik az emberi egzisztencia és az emberi lényeg közötti kapcsolat.¹⁰ Ilyen feltételek között az ember munkatevékenysége első és igazi szükségletté válik, miközben munkatevékenységét az ember a fizikai kényszertől megszabadulva végzi, kifejlesztve alkotóképességét, a szép törvénye szerint alkotva meg azt, amit csinál.

De Marx nemcsak arra mutatott rá, hogy az ember és a munka felszabadítására a kommunizmusban kerül sor, amikor is megszűnik az ellentét az egzisztencia és az emberi lét lényege között, az ember eltárgyasodása és öngazolása között és ennek alapján az individuum és a munka között is. Marx rámutatott, hogy az ember felszabadulásának reális alapját a fejlett termelőerők adják majd meg. A termelőerők fejlődésével ugyanis fokozatosan elmosódik a határ a fizikai és szellemi munka között és megvalósul a személyiség sokoldalú fejlődése. Marx ezzel kapcsolatban utalt arra, hogy az új társadalom megvalósítása csakis a munkásosztály műve lehet, amely forradalmi akciójával önmagát felszabadítva, felszabadítja az emberi közösség minden egyes tagját az elidegenülés minden formájától.

Csakhogy az új kommunista társadalom kialakításához szükséges előfeltételek nem egyszerre jönnek létre, hanem fokozatosan a munkásosztály forradalmi gyakorlatának folyamatában. Mivel pedig a munka felszabadításának és ennek szerves összetevőjének, a munka humanizálásának a munka emberségessé tételével kell létrejönnie, hogy a munka ne kényszertevékenység legyen, hanem általa a kreativitás jusson kifejezésre, úgy a termelőerők fejlődésével párhuzamosan olyan munkaszervezési formákat kell kidolgozni, amelyek ezt lehetővé is teszik. Vagyis mint ahogy a munka elidegenülése és kreatív jellegének megszüntetése hosszú történelmi folyamat eredménye, ugyanígy a munka felszabadítása és humanizálása is hosszú folyamat, amely során maguk a résztvevők érzékelik, hogy tevékenységük lassan olyan tevékenységgé válik, amely révén kifejezésre jut személyiségük, szabad alkotó emberi lényük. Az emberi méltóság megteremtésének említett folyamatában tehát igen fontos szerepe van a munkakultúra fejlesztésének, amely révén kialakulnak az esztétikai tényezők, részben az alkotók emberi szükségleteként, de úgy is mint a munka eredménye, vagyis termék.

A munkahelyi környezet, elsősorban pedig a munkacsarnok és munkaeszközök megformálása azonban annak ellenére, hogy emberhez méltó, nem állhat ellentétben a munkatermelékenység és a munkaszervezet jobb

gazdálkodási eredményeihez szükséges feltételekkel. Ugyanis az a tény, hogy a munkás olyan környezetben és olyan eszközökkel dolgozik, amelyek számára a munkát önalkotó tevékenységgé, nem pedig kényszerré teszik, nem csökkentheti a termelékenységet.¹¹ Ha tehát a munkahelyi környezet kialakításakor gondot fordítunk az esztétikai tényezőkre, és arra törekszünk, hogy ebben a környezetben az ember emberi lénynek érezze magát, akkor a munkás is igyekszik majd az általa gyártott termékek révén kifejezésre juttatni az esztétikai tényezőket.

Ahhoz azonban, hogy sikerrel járjon a munkahely és a munkahelyi környezet gondozása, s hogy a dolgozó érezze: munkahelyének berendezésekor emberi méltóságára is gondot viselnek, feltétlenül szükség van a fizikai és szellemi munka közötti különbség megszüntetésére és a munkahelyi kultúra fejlesztési törekvéseinek konkretizálására, különös tekintettel az egyes munkahelyek sajátosságaira. Eközben természetesen túl kell haladnunk azokat a tudálékos elméleteket, miszerint a munkahelyi kultúrát csak ott kell fejleszteni, ahol termelőmunka folyik. Ellenkezőleg, a munka humanizálása és a munkakultúra fejlesztése egyetemes jelentőségű, és minden munkahelyre, minden munkahelyi környezetre vonatkozik. A technológiai folyamatok fejlődésével ugyanis még inkább változnak majd a munkahelyi kultúra fejlesztésének módszerei és eszközei. Ez utóbbi megállapítás egyben azt jelenti, hogy a munkakultúra fejlesztése nemcsak pillanatnyi társadalmi szükséglet, hanem a munkakultúra fejlesztése, a munkahelyi környezet gondozása — mint a munka humanizálásának szerves része — jelentősen hozzájárul a szabad elhatározásuk alapján társult termelők szabad társadalmának kialakításához ahogyan azt Marx is előrelátta.

Fordította *Hornok Ferenc*

Jegyzetek

- ¹ Radovan Rihta és munkatársai: *Civilizacija na raskršću*, Komunist, Belgrád, 1972. 174. lap
- ² Arif Tanović: *Humanizam i progres*. Veselin Masleša, Szarajevó, 1979., 129—130. lap
- ³ Vukašin Pavlović: *Stvaralaštvo i revolucija u oblasti rada*. Zbornik radova „Revolucija i humanizam”, Szabadka 1978., 23—24.
- ⁴ Részletesebben lásd a *Marksizam i humanizacija rada* c. munkában, Belgrád, Savremena administracija, 1980., 1—16. lap
- ⁵ Dr. Branko Prnjat, *Kulturna politika*, Belgrád, Radnička štampa, 1979., 148. lap
- ⁶ Radovan Rihta és munkatársai, idézett mű 175. oldal
- ⁷ Vladimir Štambuk, *Revolucija, stvaralaštva i organizacija*, „Revolucija i humanizam”, Szabadka, 1978., 42—43. o.
- ⁸ Dr. Ljiljana T. Slović: *Kultura međusobnih odnosa*, Rad, Belgrád, 1979.

⁹ K. Marx: *Kapital, III*. Zágráb, 1948., 156. lap

¹⁰ Bővebben lásd: K. Marx, *Ekonomsko-filozofski manuskripti, Rani Radovi*, Zágráb, „Naprijed”, 1961., 242. lap

¹¹ Erről részletesebben lásd a *Kultura radne sredine i produktivnost* c. kiadványunkban, Belgrád, „Rad”, 1979.

Rezime

Humanizacija rada i kultura rada

O humanizaciji i kulturi rada danas se govori ne samo u socijalističkim, već i u kapitalističkim zemljama. Brzi razvitak tehnoloških procesa u mnogome je doprineo tome da čovek na svom radnom mestu postane samo delić velike mašinerije koju niti može shvatiti, niti pregledati u njenoj suštini. A ova činjenica je još samo povećavao otuđenost čoveka ne samo od drugih ljudi, već i od samog rada, koja mu je nametnuta kao nužnost, a isto tako povećao otuđenost i od rezultata čovekovog rada.

Humanizacija i kultura rada sastavni su deo oslobađanja rada i čoveka. Bez obzira na to što u mnogim zemljama pod ovim pojmovima podrazumevaju u neku ruku različite stvari, bolje rečeno bez obzira na to što ne postoji pojmovna usklađenost humanizacija rada znači prilagođavanje radnih uslova i sredstava čoveku i njegovom biću, a ne obratno kako je to u kapitalističkom svetu, u hajci za što većim profitom dugo vremena činjeno. U socijalističkom društvu, a naročito u samoupravnom socijalizmu čovek je čoveku najviši cilj. Upravo zbog toga u tom društvu naročito je važna komponenta kultura rada koja čini nerazdvojivi sastavni deo procesa oslobađanja čoveka. Radna sredina dakle treba da bude tako uređena da odgovara ljudskoj prirodi i razvije kod učesnika u radnom procesu osećanje za estetske komponente podjednako u radnoj sredini i u proizvodu koju stvaraju.

Ali kako je čovekovo otuđenje dug istorijski proces tako je i humanizacija rada dug proces u razvitku socialističkog društva koji u skladu sa razvojem tehnologije traži uvek nova rešenja i nove metode.

Kurzfassung

Die Humanisation und Kultur der Arbeit

Über die Humanisation und Kultur der Arbeit, wird heute nicht nur in den socialistischen, sondern auch in den kapitalistischen Länder gesprochen. Der schnelle technologische Entwicklungsprozess hat viel dazu beigetragen, dass der Mensch an seinem Arbeitsplatz nur ein Teilchen der grossen Maschine geworden ist, den er nicht begreifen und im wesentlichen nicht überblicken kann. Diese Tatsache hat die Entfremdung der Menschen — nicht nur von den anderen Menschen, und selbst von seiner Arbeit, die ihm als nötig aufgezwungen wurde — sondern auch vom Ergebniss seiner Arbeit, weiter vergrössert.

Die Humanisation und Kultur der Arbeit sind Teilfaktoren der Befreiung der Arbeit der Menschen. Abgesehen von der Tatsache, dass in verschiedenen Ländern unter diesen Begriff verschiedene Dinge verstanden werden, bzw. dass kein Begriffseinklang in dieser Hinsicht existiert, ist die Humanisation der Arbeit, die Anpassung der Arbeitsbedingungen und der Arbeitsmittel den Menschen — und nicht umgekehrt, wie sie in den kapitalistischen Ländern — angesichts der Jagd um den Profit so lange getrieben wurde. In der sozialistischen Gesellschaft und insbesondere im Selbstverwaltungssozialismus, ist der Mensch das wichtigste Ziel des Menschen. Eben deshalb ist die Kultur der Arbeit in dieser Gesellschaft die wichtige Komponente, die den untrennlichen Bestandteil der Befreiung des Menschen bildet. Das Arbeitsmilieu muss daher so eingerichtet werden, dass es der menschlichen Natur entspricht, und dass es dem Teilnehmer im Arbeitsprozess das ästhetische Gefühl an das Milieu und im Arbeitsprozess erweckt.

Sowie die Entfremdung der Menschen, so ist auch die Humanisation der Arbeit ein langer Prozess in der Entwicklung der sozialistischen Gesellschaft, der mit der Entwicklung der Technologie immer neue Entschlüsse und neue Methode verlangt.